

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ (З ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

PHRASEOLOGISMS IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION TEACHER-VOCABULARY

У статті висвітлено проблему функціонування фразеологізмів у педагогічному спілкуванні вчителя-словесника. Розглянуто особливості активного вживання фразеологізмів як інструментів підсилення логічного змісту висловлення, посилення емоційної виразності та експресивності мовлення. З'ясовано, що вдало дібрані фразеологічні одиниці здатні оживити мовлення педагога, надати йому емоційно-експресивного відтінку, організувати і спрямувати сприйняття, мислення та діяльність учнів.

Наголошено, що саме емоційно-експресивна забарвленість фразеологізмів збагачує мовлення вчителя, робить його колоритним, емоційним, виразним. Зауважено, що уживання певного фразеологізму має відповідати комунікативному наміру, визначеному у відповідності до природної або штучно створеної на уроці ситуації та відповідної до неї мети спілкування. Наведено найтипичіші приклади використання фразеологізмів у освітньому процесі. Підкреслено, що фразеологізм, що висловлює позитивну оцінку, є могутнім інструментом розвитку мотивації до самовдосконалення та навичок соціальної взаємодії, скорочення дистанції у спілкуванні. Здійснено аналіз усних відповідей учнів щодо використання фразеологізмів. Подано приклади різномірних вправ та завдань для учнів 6, 8, 10 класів. Зроблено висновки, що використання фразеологізмів в освітньому процесі підтверджує значний рівень їхньої комунікативно-прагматичної ефективності, оскільки фразеологізми максимально точно, влучно характеризують людей, оцінюють їхні вчинки й поведінку.

Доведено, що використання словесником фразеологічних одиниць збагачує мовний запас учнів, поглиблює їхні знання про різноманітність людських стосунків, сприяє освоєнню учнями емоційно-оцінного впливу рідного слова. Перспективи подальших досліджень окреслено в необхідності вивчення проблеми з позицій психолінгвістики та когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, фразеологія, фразеологічні синоніми, педагогічне спілкування.

The article highlights the problem of the functioning of phraseological units in the pedagogical communication of a lexicographer. The peculiarities of the active use of phraseological units as tools for strengthening the logical content of the statement, strengthening the emotional expressiveness and expressiveness of speech are considered. It was found that well-chosen phraseological units are able to enliven the teacher's speech, give it an emotional and expressive tone, organize and direct the perception, thinking and activity of students. It is emphasized that it is the emotional and expressive coloring of phraseological units that enriches the teacher's speech, makes it colorful, emotional, and expressive. It is emphasized that the use of a certain phraseology must correspond to the communicative intention, determined in accordance with the natural or artificially created situation in the lesson and the corresponding goal of communication. The most typical examples of the use of phraseological units in the educational process are given. It is emphasized that phraseology expressing a positive assessment is a powerful tool for developing motivation for self-improvement and social interaction skills, reducing the distance in communication. An analysis of students' oral answers regarding the use of idioms was carried out. Examples of different level exercises and tasks for 6th, 8th, and 10th grade students are provided. It was concluded that the use of phraseological units in the educational process confirms a significant level of their communicative and pragmatic effectiveness, since phraseological units characterize people as accurately and accurately as possible, evaluate their actions and behavior.

It has been proven that the use of phraseological units by the dictionary enriches the students' language reserve, deepens their knowledge about the variety of human relationships, and helps students master the emotional and evaluative impact of their native words. Prospects for further research are outlined in the need to study the problem from the standpoint of psycholinguistics and cognitive linguistics.

Key words: general secondary education, Ukrainian language teaching method, phraseology, phraseological synonyms, pedagogical communication.

УДК 373.3/5.016:81'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.4>

Дика Н.М.,

канд. пед. наук, професор,
завідувач кафедри мовно-літературної освіти

Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри мовно-літературної освіти

Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану ефективність педагогічного спілкування, спрямованого на створення позитивної мотивації учнів до навчальної діяльності, набуває особливого значення. Змістовно-цільова, операційна й результативна сторона процесу педагогічного спілкування, його специфіка та стилі належним чином досліджені. Окремого розгляду потребує також використання педагогом ефективних мовних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Енциклопедія освіти зазначає, що оптимальним педагогічне спілкування є тоді, коли «створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школярів, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання» [2, с. 651]. Дослідники фразеології підкреслюють, що доречно вжита в усному мовленні та в тексті

фразеологічна одиниця здатна образно узагальнити сказане, поживавити мовлення, замінити багатослівну логічну побудову [5, с. 112].

Концепцією «Нова українська школа» визначено, що на зміну односторонній авторитарній комунікації між учителями та учнями має прийти діалог і багатогранна комунікація [3]. Вдало дібрані фразеологічні одиниці здатні оживити мовлення педагога, надати йому емоційно-експресивного відтінку, організувати і спрямувати сприйняття, мислення та діяльність учнів. Емоційно-оцінні фразеологізми поживають пізнавальні процеси, виражають позитивне або негативне ставлення до предмета вивчення. Саме емоційно-експресивна забарвленість фразеологізмів збагачує мовлення вчителя, робить його колоритним, емоційним, виразним. Доречно викликана емоція не лише мотивує до навчальної діяльності, а й регулює й увиразнює сприйняття її змісту.

Питання емотивності фразеологізмів, тобто пов'язану з емоційними переживаннями їх функцію у спілкуванні, емоційну виразність та експресивність досліджували Я. Гнезділова, У. Кемінь, М. Кочерган, О. Тищенко, Д. Ужченко, В. Ужченко, В. Коваль, С. Шабат-Савка та ін.

За спостереженнями мовознавців, на мовному рівні емоція (психологічна категорія) трансформується в емотивність (мовна категорія). Завдяки емоційній функції мови людина може передати переживання, відчуття, виразити свій духовний світ. Тобто емоційність – психологічна категорія, яка відображає психічний стан людини, а емотивність – лінгвістична категорія, що виражає емоції вербально [4].

Особливості мовної репрезентації емоцій на всіх лінгвістичних рівнях, а також мовних засобів вираження емотивності кожного рівня є предметом вивчення емотіології. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки важливим є дослідження емоційного аспекту комунікації, спрямованого на вивчення взємозалежності емоційних переживань мовця з його комунікативною поведінкою та когнітивною діяльністю.

Загальновизнаною є думка, що активне вживання фразеологізмів є підтвердженням найвищого рівня володіння мовою. Оскільки емоція зазвичай є короткотривалою, для її називання вправний мовець зазвичай використовує фразеологізм, значення якого всім добре відоме, і саме це робить його висловлювання емоційним, образним і цікавим.

Категорія емотивності тісно пов'язана з оцінним компонентом. Суб'єктивну оцінку ситуації та ставлення до неї мовцеві так само найлегше висловити загальнозрозумілим фразеологізмом. Певною схожістю почуттів мовців та оцінювання ними предмета обговорення можна пояснити наявність синонімічних фразеологізмів, значення

яких розрізняється лише більш чи менш значними відмінностями.

Мета статті – розглянути особливості активного вживання в педагогічному спілкуванні вчителя-словесника фразеологізмів як інструментів підсилення логічного змісту висловлення, посилення емоційної виразності та експресивності мовлення.

Виклад основного матеріалу. Причина значної обмеженості використання фразеологізмів у освітньому процесі, який традиційно сприймається як офіційний і діловий, полягає в тому, що безпосередність і невимушеність висловлення, певна вільність та експресивність в оцінці предметів і явищ створили для фразеологізмів певний прагматичний ореол, що багатьом із них надає розмовно-побутового характеру [6].

Слід погодитись із тим, що в разі, якщо предметом пояснення вчителем і осмислення учнями є наукові факти, уживання фразеологізмів дійсно може бути недоцільним. Уживання певного фразеологізму має відповідати комунікативному наміру, визначеному у відповідності до природної або штучно створеної на уроці ситуації та відповідної до неї мети спілкування, отже, бути зумовленим як його мовною, так і культурною семантикою.

Проте слід визнати, що саме яскравих емоцій та виразної оціночності, якими наснажують мовлення фразеологізми, часто бракує у спілкуванні вчителя й учнів, а також учнів між собою.

Метою використання вчителем фразеологізмів у педагогічному спілкуванні передовсім слід вважати підвищення мотивації учнів до навчання, оптимізацію освітнього процесу, виховання поваги й любові до української мови як основи формування національної ідентичності українців [1, с. 26].

Найтипівіші приклади використання фразеологізмів у освітньому процесі покажемо в таблиці 1.

Необхідно пам'ятати: використаний учителем фразеологізм значною мірою впливає на емоційний стан учня, якого він стосується. Фразеологізм, що висловлює позитивну оцінку, є могутнім інструментом розвитку мотивації до самовдосконалення та навичок соціальної взаємодії, скорочення дистанції у спілкуванні. Уживання при характеристиці учнів фразеологізмів навіть із найменшим відтінком зневаги є неприпустимим. Для називання властивих учневі недоліків слід уживати фразеологізми, в основу яких покладено необразливу жартівливу, гумористичну оцінку, що зробить педагогічне спілкування емоційно-комфортним та особистісно розвивальним.

Значні можливості для використання фразеологізмів має аналіз усних відповідей учнів. Особливості як змісту, так і мовного оформлення учнівських висловлювань учитель може характеризувати за допомогою таких фразеологізмів: дар мови (маєш), золоті слова, крилате (нове) слово, езопівська мова, менторський тон, язик

Таблиця 1

УЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ	
Ситуація та мета спілкування	Фразеологізми
Учень добре відповів біля дошки. Вчитель висловлює схвалення. Похвала підвищує впевненість учня в собі, дає можливість відчувати успіх, підсилює почуття власної гідності.	Світла (ясна, метикована) голова! Щодня перевершуєш сам себе. Аж душа радіє. Розуму тобі не позичати. (Який же ти бистрий на розум!) Багатьох заткнеш за пояс. Перевершив сам себе. Тримаєш першість. Маєш кебету. Не закопай талант у землю. Ти – восьме чудо світу.
Учитель відзначає значний обсяг пам'яті учня, логічність його мислення. Проте делікатно заохочує до самовдосконалення, пропонуючи розвивати уважність і наполегливість. Доброзичливість не викликає зниження самооцінки.	Маєш пам'ятке око (гострий на око). Маєш голову на плечах (розум у голові), тверезого розуму. Знаєш (вивчив) на зубок (від букви до букви). Ти ж ходяча (жива) енциклопедія! Влучив у саму точку. Не відкладай у довгий ящик. Вбирайся в силу. Спіймаєш жар-птицю. Будеш на коні.
Перед проведенням аналізу виконаних учнями письмових робіт учитель називає найбільш вдалі з них, підбадьорює їх авторів, відзначає їхні здібності, таланти, хвалить за працьовитість і наполегливість.	Заслугуєте на пальму першості. Високо літаєте. Граєте першу скрипку. Ведете перед. Показали себе на ділі. Любо оком глянути. Не на словах, а на ділі. Прочитали від дошки до дошки. Розставляєте крапки над «і».
Відповідь учня не була вдалою, проте вчитель хоче його підбадьорити. Відзначає покращення в порівнянні з попередніми відповідями, хвалить за докладені зусилля, висловлює надію на подальші успіхи.	Розправляй крила! Прийде друге дихання. Усіх заткнеш за пояс. Не покладай рук. Не святі горшки ліплять. Починай з азів. Під лежачий камінь вода не тече. Пізнай самого себе. Засукай рукава. У поті чола. Намотуй на вус. Маєш піднятися духом. Увійдеш у колю. Крапля камінь точить.
Щоб підбадьорити пасивного в навчанні учня, вчитель вдається до засобів емоційного впливу, називаючи риси вдачі, за які його варто поважати.	Слово не розходиться з ділом. Не з полохливого десятка. Тримається в тіні (і води не замутить). Майстер (мастак) на всі руки). Щира душа. М'яке серце.
Учитель закликає надати допомогу учневі, який потрапив у складну життєву ситуацію.	Друг пізнається в біді. Простягнути руку. Тернистий шлях. Зайти в глухий кут. Сам не свій. Як у воду опущений. Почому ківш лиха. Не тягти волинку.
Трапилася подія, для розв'язання якої необхідно прийняти важливе рішення	Дзвонити в усі дзвони. Як камінь ліг на душу (як полум'ям огорнуло). Влипнути в історію. Не товкти воду в ступі. Розрубати (розв'язати) вузол.
З метою припинення метушні й галасу під час перерви, вчитель прагне заспокоїти учнів, переключивши їхню увагу	Гвалт вчинили. Збили бучу. Дим коромислом (стовпом). Цирк на дроті. Вивели (вибили) з рівноваги (когось).
Учні посварились. Учитель прагне їх заспокоїти й примирити.	Знайти спільну мову. Доходити згоди. Зняти камінь з душі (не носити камінь за пазухою). Не брати близько до серця. Загладжувати (обминати) гострі кути, Не підливати олії у вогонь (не докидати хмизу в жар). Не виходити з рівноваги. Буря в склянці води. Побити глек. Чорна кішка пробігла. Як баба Палажка і баба Параска. Яблуко розбрату (чвар).

гарно підвішений (проворний на язик), розводити демагогію, розтікатися мислю по дереву, мастити словами (співати дифірамби, співати соловейком, з медом на вустах), на весь голос (заявити), двома словами (пояснити), мозолити язик (жувати жуйку, товкти воду в ступі), наказати на вербі груш (сім мішків гречаної вовни).

Можливість заохотити учнів до влучного й доцільного використання фразеологізмів надають виконувани на уроках української мови мовленнєві вправи з подальшим детальним їх обговоренням. Подаємо приклади таких вправ.

*6 клас. Після перегляду вистави в Театрі юного глядача (або перегляду кінофільму) двоє учнів обмінюються враженнями. Одного з них зацікавив зміст, але він не задоволений грою акторів. Іншому сподобалося все, крім музичного оформлення, яке він вважає несучасним. Складіть і розіграйте діалог

між ними. Для вираження почуттів і оцінок використайте подані в рамці фразеологізми (на вибір).

Хвилювання: узяло за душу (серце замерло); клубок став у горлі; аж дух забило; кидало то в жар, то в холод.

Захоплення: тішить душу (душа радіє); аж дух забивало; зірка першої величини; без пам'яті від когось (чогось); високої проби.

Піднесення: вирости крила; кров грає (шумує); душа вогнем горить.

Повага: здійснити капелюха; схилити коліна; на рівні світових стандартів.

Байдужість: ні холодно, ні жарко; і вухом не вести (аж вуха в'януть); знизати плечима; ні в які ворота не лізе; як з гуски вода; як горохом об стіну.

Роздратування: рвати й метати; іскри з очей сиплються; кусати лікті; братися за голову; не тямити (не пам'ятати) себе.

*8 клас. Менший брат-шестикласник просить старшого – студента допомогти йому виконати домашнє завдання: скласти висловлення, що містить фразеологізми. Старший брат пропонує використати в реченнях фразеологізми *молочні ріки, кисільні береги; Іван безрідний; де козак, там і воля*. Складіть діалог між братами. Менший розпитує, навіщо вживають стійкі вислови. Старший пояснює значення й походження кожного з названих фразеологізмів, їхню роль у мовленні.

*10 клас. Використовуючи деякі з поданих (або самостійно дібраних) фразеологізмів, складіть і розіграйте діалоги, можливі між:

- десятикласником і його товаришем, який став переможцем Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури;

- між одинадцятикласником і вчителькою, яка стала лауреатом міського етапу конкурсу «Вчитель року»;

- між двома одинадцятикласниками та їхнім сусідом, який посів третє місце у Всеукраїнському інтернет-конкурсі «Fake: як розпізнати та протидіяти?»

Тиснути руку (схилити голову). Створити собі ім'я. Полонити серця. Видно сокола по льоту. Вирости у власних очах. Підписатися обома руками. Піднести на п'єдестал. Не йти второваною стежкою. Внести лепту. Кинути рукавичку. Поганий солдат, який не хоче стати генералом. Не плентатися в хвості. Це вам до снаги (по плечу, під силу). Зеленої вам вулиці. По одєжі зустрічають. Виросли крила.

*Доберіть до поданих фразеологізмів синоніми. Окресліть ситуацію, у якій утворені синонімічні ряди можна використати. Складіть і розіграйте можливий у окресленій ситуації діалог.

- Майстер на всі руки (золоті руки; і швець, і жнець, і на дуду гравець).

- Два чоботи пара (обоє рябоє; одним миром мазані).

- Поставити на місце (збити пиху; втерти носа).

Висновки і пропозиції. Використання фразеологізмів у навчальному процесі підтверджує значний рівень їхньої комунікативно-прагматичної

ефективності. Фразеологізми максимально точно, влучно характеризують людей, оцінюють їхні вчинки й поведінку.

Використання словесником фразеологічних одиниць збагачує мовний запас учнів, поглиблює їхні знання про різноманітність людських стосунків, сприяє освоєнню учнями емоційно-оцінного впливу рідного слова. Педагогічне спілкування є комунікативним чинником мовленнєвого розвитку учнів, засобом активної підготовки до досягнення ними комунікативних цілей у майбутніх життєвих ситуаціях. Мовлення вчителя-словесника має бути зразковим, і в цьому учні мають прагнути його наслідувати.

Дослідження теми з позицій психолінгвістики та когнітивної лінгвістики варто продовжити. На особливу увагу заслуговує очищення фразеології від впливу росіянізмів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дорошенко І. М., Олексієнко О. В. Державна (українська) мова як основа формування національної ідентичності українців. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. Випуск 40 (4-6), 2022, С. 26–37. URL: <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2022/2022-r-404-6/derzhavna-ukrainska-mova-iak-osnova-formuvannia-natsionalnoi-identychnosti-ukrainsiv> (дата звернення 30.10.2024 р.).

2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 30.10.2024 р.).

4. Кемінь У.В. Фразеологізми як маркери категорії емотивності у контексті мовотворчості Марії Матіос. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 21. Том 1, 2022, С. 55–60. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/21/part_1/9.pdf (дата звернення 30.10.2024 р.).

5. Скрипник Н.І. Формування мовленнєвої компетентності майбутнього педагога у процесі вивчення української фразеології. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 13. Том 1. 2020. С. 112–116.

6. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. К. : Знання, 2007. 494 с.